

INTERNACIONALISTÉ POD DROBNOHLEDEM.¹ INTERBRIGADISTÉ V ČESKOSLOVENSKÝCH JEDNOTKÁCH ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY POHLEDEM SOCIOLOGICKÝCH KATEGORIÍ²

ZDENKO MARŠÁLEK

Úvod

Mezinárodní pomoc republikánskému Španělsku, a především pak fenomén dobrovolníků z více než padesáti zemí, kteří přicestovali na Pyrenejský poloostrov, aby se osobně zapojili do bojů proti frankistickým povstalcům, je významným tématem meziválečných evropských dějin. Je více než pozoruhodné, jak nepřehlédnutelnou stopu zanechali interbrigadisté v širším povědomí a historické paměti. Jejich celkový počet, udávaný v řádu několika desítek tisíc osob, se může zdát relativně vysoký, v porovnání s armádami, které bojovaly ve španělské občanské válce, a především s milionovými vojsky zápasícími během následujícího světového konfliktu, šlo však o naprosto marginální skupinu. Za ohromným ohlasem, kterému se interbrigadistům dostalo, lze bezesporu vidět působení dobové propagandy, nicméně atraktivita samotné myšlenky mezinárodní solidarity v odporu proti (pravicové) diktatuře a konkrétně fašismu je nesporná, a není divu, že tradice mezinárodních dobrovolníků ve Španělsku byly nejen pěstovány v průběhu dalších desetiletí v zemích sovětského bloku (byť s různou intenzitou), ale udržely se až do dnešních dnů i v demokratických společnostech dalších zemí Evropy a světa. Téma dokonce dodnes neztratilo na své kontroverznosti – i v současnosti jsou diskuse o odkazu interbrigadistů stejně vášnivé, jako před mnoha desetiletími.³

¹ Termín „internacionalisté“ byl v průběhu desetiletí zcela zdiskreditován propagandistickým výkladem, kdy za „internacionalisty“ byli např. označováni sovětsí vojáci v Afghánistánu; v Československu pak má spojení „internacionální pomoc“ zcela záporné konotace od srpnových událostí roku 1968. Tato studie, věnující se období let druhé světové války, nemá v úmyslu rehabilitovat koncept kontinuity mezinárodní pomoci za španělské občanské války s výše uvedenými (a dalšími) pozdějšími událostmi.

² Studie byla zpracována v rámci postdoktorandského grantového projektu Českoslovenští interbrigadisté po skončení španělské občanské války. Další život aktérů významné historické události v rámci AV ČR. Za zvláště cenné připomínky při vzniku textu děkuji Jaroslavu Boučkovi.

³ V posledních letech např. v Polsku došlo k tvrdým sporům ohledně záměru radnic Varšavy a Gdaňska přejmenovat v rámci tzv. dekomunizace veřejného prostoru ulice, připomínající svými názvy polské interbrigadisty, např. ulice Dąbrowszczaków ve Varšavě (jeden prapor, a později i celá XIII. mezinárodní brigáda, obdržely čestné názvy Jaroslawa Dąbrowskiego, významného polského levicového revolucionáře (1836–1871), jenž zahynul jako velitel vojsk pařížské Komuny; polští interbrigadisté byli proto později všeobecně nazýváni Dąbrowszczacy). Viz např. <https://www.facebook.com/Bohaterowie1936/>. Iniciativu proti přejmenování ulic podpořily různé mezinárodní organizace. Situace se v poslední době radikalizovala: např. dne 22. října 2016, kdy ve Varšavě probíhala akce u příležitosti výročí založení Mezinárodních brigád, byla mezi účastníky vržena dýmavnice. Tamtéž.

Podobnou situaci lze doložit také v českých zemích, respektive v bývalém Československu. V letech 1936–1939 dorazilo do Španělska na pomoc republikánské vládě více než dva tisíce Čechoslováků.⁴ Také jejich počet nebyl vzhledem k celkové početnosti obyvatelstva meziválečné republiky nijak velký, navíc u řady z nich šlo o krajany nebo o osoby, dlouhodobě uselulé v zahraničí. Několik stovek z nich ve Španělsku padlo, další zahynuli během druhé světové války, někteří zůstali v cizině. Zpět do Československa se tedy po roce 1945 vrátila jen část. Přesto tito veteráni dokázali sehrát velmi významnou roli, kdy mnozí z nich obsadili důležité posty ve státním aparátu (s důrazem na silové složky), a to jak po Únoru 1948, tak již v době tzv. třetí republiky.⁵ Díky svým charakterovým vlastnostem, ale především díky zkušenostem a nabytým znalostem se stali významným činitelem při výstavbě bezpečnostních a vojenských, ale také diplomatických a dalších struktur komunistického režimu.

Vzhledem k jejich roli během „třídínního zápasu“ a při budování socialismu v Československu po roce 1945 jsou podstatné otázky jejich vztahu k československému státu, k myšlence československé státnosti jako takové, a konkrétněji k politickým protivníkům a partnerům. Interbrigadisté ve své většině měli již za dob meziválečné republiky k politickému establishmentu vyhraněný vztah. Poměrně specifický byl také jejich výklad postojů a chování tohoto establishmentu v období vrcholného ohrožení státu a národa, tedy od roku 1938 přes celou druhou světovou válku. Na druhou stranu, v průběhu boje proti společnému nepříteli, kterým se ukázal především německý nacismus, nutné přišla na pořad dne spolupráce s „buržoazními“ strukturami exilového hnutí. Interbrigadisté vstupovali do vojenských, a posléze i politických struktur zahraničního odboje, a muselo docházet nejen k taktickým kompromisům, ale jistě i k vzájemnému ovlivňování. Dá se předpokládat, že proces, zhusta popisovaný jako příležitost k ideologickému působení interbrigadistů a ostatních komunistů a sympatizantů na další Čechoslováky měl i svoji opačnou tvář, kdy každodenní soužití s masou vojáků (v armádě) nebo s politiky jiného zaměření (ve výkonných orgánech či v řídicích strukturách exilového vedení) mohlo vést k alespoň částečné revizi vlastních postojů a názorů interbrigadistů. V každém případě, heslo „*U Madridu se bojuje za Prahu*“ dostalo v letech druhé světové války nový smysl: Okupace vlasti představovala výzvu, aby interbrigadisté heslo naplnili novým smyslem. Museli se rozhodnout, kam se zařadí v době, kdy se mělo bojovat přímo „za Prahu“, a mimo jiné také ukázat, za jakou Prahu svůj boj vedou. Právě postoje interbrigadistů během války mohou mnohé naznačit pro pochopení jejich činnosti a působení v letech poválečných. Proto je důležité, sledovat osudy celé sku-

⁴ Stejně jako u interbrigadistů coby celku, ani počet československých dobrovolníků není určen přesně. První pokus o celkový soupis čs. interbrigadistů proběhl v roce 1940 v Moskvě, kde při Kádrové komisi Komunistické strany Španělska vznikla statistika, uvádějící celkem 2171 osob. Její zpracovatel Jaroslav Hošek v roce 1975 předložil nový seznam s 2329 jmény; v roce 1996 pak Kateřina Nekvasilová vytvořila stručný soupis 2236 osob. Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (dále jen VÚA – VHA Praha), fond Českoslovenští interbrigadisté 1936–1969, inv. č. 955, kart. 54, statistika, *Volontaires tchecoslovaques dans l'Espagne republicaine 1936–1938. Commission des Cadres (étrangers) du Comité Central du Parti Communiste d'Espagne. Moscou, Decembre 1940*; Národní archiv, fond ÚV SPB – soutěž vzpomínkových a historických prací, kart. 110, inv. č. 2209, Hošek, Jaroslav: Českoslovenští interbrigadisté. Pokus o celkový přehled; Nekvasilová, Kateřina: Seznam československých interbrigadistů (1936–1939). Praha 1996 (strojopis). Ve Vojenském historickém archivu jsou k dispozici i další souborné materiály (mj. dvě kartotéky interbrigadistů), v Národním archivu a v Archivu bezpečnostních složek se nacházejí např. dotazníky z různých let a materiály související se soupisovými akcemi dobových organizací (Společnosti přátel demokratického Španělska, Svazu protifašistických bojovníků aj.), vždy se však jedná o neucelené, výběrové materiály.

⁵ Problematiku proniknutí interbrigadistů do státního aparátu před- i po Únoru 1948 představil Jaroslav Bouček v rámci své ve své době zcela zásadní studie: Bouček, Jaroslav: Čs. interbrigadisté jako zdroj politických elit po roce 1945. In: Koutská, Ivana – Svátek, František (eds.), *Politické elity v Československu 1918–1945*. Praha 1994, s. 147–180. Ve své studii J. Bouček připomíná i poměrně krátkou dobu, po kterou tento „průnik“ trval. Po roce 1951 se interbrigadisté jako jednotlivci i jako skupina naopak stali cílem represí a pronásledování.

piny po skončení občanské války ve Španělsku, tedy v letech druhé světové války a později, v období 1945–1948. V tomto ohledu však není k dispozici mnoho zpracovaného materiálu. Co se týče samotných interbrigadistů jako jedinců, jistě pozornosti se dostává především čelným osobnostem a představitelům, v pozadí zájmu ale zůstávají jak „řadovi“ interbrigadisté, tak jejich celek.

Následující studie má za cíl věnovat se vnitřnímu složení skupiny interbrigadistů, kteří se přímo zapojili do československého odboje v zahraničí v letech 1939–1945, a kromě jejich celkových počtů (mj. dosud prakticky neznámých) představit základní statistické přehledy podle vybraných kategorií. Výsledky mohou v podobě „tvrdých dat“ sloužit jako výchozí materiál pro další výzkum.

Podobné statistické souhrny, věnované skupině všech československých interbrigadistů, jsou k dispozici pouze v jediném materiálu, kterým je soubor tabulek, pocházející z činnosti výše již zmíněné Kádrové komise Komunistické strany Španělska, jejichž kopie jsou uloženy ve Vojském historickém archivu v Praze.⁶ Jednotlivé údaje z nich byly výběrově publikovány, ucelnější výstup prezentoval Jiří Nedvěd v diplomové práci, která však nevyšla tiskem.⁷ Skupina, která je cílem výzkumu v této studii, je menší podmožinou skupiny všech československých interbrigadistů, definovaná evidencí v čs. zahraničním odboji – tedy subjektivní vůlí sloužit v čs. zahraniční armádě, nebo se příslušným orgánům alespoň přihlásit. Jedná se o méně než třetinu všech československých interbrigadistů. Srovnání umožní jednak (částečně) ověřit relevanci zmíněných „moskevských“ materiálů, jednak komparovat skupiny „interbrigadistů“ a „interbrigadistů-dobrovolníků čs. exilového vojska“. Zda bude možno nalézt některé zásadní rozdíly, je otázkou, stejně jako eventuální hledání důvodů případných rozdílů. V každém případě studie přinese zmíněná „tvrdá data“ k jedné významné a specifické skupině československého zahraničního odboje v letech druhé světové války.

Počty

V průběhu výzkumu⁸ se dosud podařilo bezpečně doložit celkem 614 interbrigadistů, kteří během druhé světové války prošli odvodním (prezentačním) řízením v rámci exilového vojska.⁹ Z nich 499 fakticky nastoupilo službu a kratší či delší dobu bylo vojáky exilové

⁶ Zmíněné statistiky se dostaly do archivu moskevského Institutu marxismu-leninismu ÚV KSSS. Poté, co v závěru roku 1957 Ústřední výbor KSČ svým usnesením pověřil archiv tehdejšího Ústavu dějin KSČ sběrem materiálu k dějinám československých dobrovolníků ve Španělsku, podařilo se vyjednat zaslání mikrofilmů s kopiemi statistických souhrnů do archivu Ústavu dějin KSČ, respektive pozdějšího Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ. Po jeho zániku byla celá sbírka materiálů, včetně této statistiky, delimitována do Vojského historického archivu v Praze, kde je uložena doposud. Sbíрка byla doplněna o další materiály a v roce 1991 inventarizována J. Boučkem. Nyní je vedena jako fond Českoslovenští interbrigadisté 1936–1969. VÚA – VHA Praha, Inventář Českoslovenští interbrigadisté 1936–1969, Úvod, s. II.

⁷ Nedvěd, Jiří: Českoslovenští dobrovolníci, mezinárodní brigády a občanská válka ve Španělsku v letech 1936–1939. Diplomová práce. Filozofická fakulta UK, Praha 2008. Vybrané statistiky ze zmíněného fondu byly zpracovány v hlavě 5, s názvem Kdo vlastně byli českoslovenští interbrigadisté?, s. 115–124.

⁸ Základní sumarizace byla umožněna díky využití Databáze příslušníků čs. vojenských jednotek za 2. světové války, která vznikala ve Vojském ústředním archivu – Vojském historickém archivu v Praze v letech 2005–2013. Dále jen Databáze. Vybrané základní údaje jsou v omezené míře přístupny na internetu: <http://www.vuapraha.cz/fallenoldierdatabase> [15. 10. 2016].

⁹ Vojská správa zahraničního odboje v otázce personální evidence kopírovala praxi meziválečné armády. Každý dobrovolník měl přijít před komisi, která přezkoumala jeho identitu, zdravotní stav a vztah k branné moci. Pokud se prokázalo, že již v meziválečné době prošel odvodním řízením, byl tzv. prezentován, pokud nikoliv, prošel tzv. odvodem, podle znění branného zákona z roku 1920 a následných prováděcích nařízení. V některých případech, zvl. v jednotkách na východní frontě, ovšem z důvodu časové tísně docházelo k odchýlkám. Jiný způsob evidence platil při organizaci čs. jednotky v Polsku v roce 1939.

armády.¹⁰ Naprostá většina interbrigadistů nastoupila do vojska již ve Francii na přelomu let 1939 a 1940, konkrétně 451 osob. Zbýlých 48 interbrigadistů se hlásilo v průběhu následujících let na různých místech, podle toho, kam je osud a okolnosti zanesly – v Sovětském svazu, na Středním východě či v Británii.

Tabulka 1: Interbrigadisté, kteří sloužili v čs. zahraničním vojsku (podle místa nástupu služby)¹¹

místo prezentace	Francie 1939/40	Británie 1940/45	Blízký východ 1940/43	SSSR 1942/45	celkem
počet	451	30	3	15	499

Kromě zmíněných 614 osob měla vojenská správa ještě různé záznamy a zmínky o dalších interbrigadistech, kteří ale před odvodní komisí nepředstoupili. Šlo většinou o informace, že dotyčný sloužil nebo sloužil v některé spojenecké armádě, popřípadě o místě jeho pobytu. Podařilo se nalézt 27 takových osob a celkový součet všech, kteří mají v materiálech exilové vojenské správy nějaké záznamy, tak (prozatím) činí 641 osob.

Celkově je možné stvrdit, že bývalí interbrigadisté představovali poměrně významnou část vojáků československých zahraničních jednotek. Ve Francii dosáhla výše jejich zastoupení asi čtyř procent celkového stavu, kromě samotného čísla je však třeba reflektovat především jejich význam pro výcvik, pozvednutí morálky a bojovou soudržnost jednotek, „vyztužených“ muži, kteří již měli zkušenost s bitevním polem a kteří již byli pod palbou protivníka.

Tito dobrovolníci představují objekt výzkumu, jenž bude podroben rozborům podle různých kritérií – převážně půjde o kategorie sociologické, v menší míře pak vojenské. Z široké škály možných kategorií bylo pro účely této studie vybráno jen několik. Pro specifikaci některých kategorií se jako referenční skupina spíše hodí množina všech 641 osob, pro jiné naopak pouze podmnožina 614 dobrovolníků, jindy pak pouze vojáci skutečně v jednotkách sloužící. V každém jednotlivém případě proto bude referenční skupina přesně definována.

Národnostní identifikace

Snaha o specifikaci národnostního složení naráží od počátku na podstatný problém, který ve většině prací o zahraničním odboji není dostatečně přesně reflektován. Jde o způsoby podchycení relevantních kategorií a jejich interpretaci. Za dob Rakousko-Uherska předlitavské orgány oficiálně žádná národnostní data nezjišťovaly, neboť všechny „národní kmeny“ si podle ústavy měly být zcela rovny.¹² Národnostní rozvrstvení se pak odhadovalo na základě údajů o tzv. obcovací řeči, což vedlo k bouřlivým sporům o jejich relevanci vzhledem k otázce národnosti.¹³ Po roce 1918 nová republika zavedla nový pojem „národnost“, ovšem se zcela nesystematicky definovaným obsahem evidentně ovlivněným politickými potřeba-

¹⁰ Celková verifikace ještě není ukončena, podle odhadů se výsledné číslo může ještě navýšit, spíše však už půjde jen o jednotlivce.

¹¹ Tabulka vytvořena na základě Databáze.

¹² „Prosinčová“ ústava z roku 1867, respektive článek 19 jejího zákona o všeobecných právech státních občanů (Staatsgrundgesetz von 21. Dezember 1867 über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder) uváděla, že všechny volkštämme mají stejná práva a každý z nich má právo na rozvoj a opečování své národnosti a řeči (unverlessliches Recht auf Wahrung und Pflege seiner Nationalität und Sprache).

¹³ Odraz zavedení zvoleného kritéria a důsledky v oblasti národnostních sporů představil Zeman, Zbyněk: The Four Austrian Censuses and their Political Consequences. In: Cornwall, Mark (ed.): The Last Years of Austria-Hungary: Essays in Political and Military History 1908–1918. Exeter Studies in History No. 27, University of Exeter Press, Exeter 1990, s. 31–40.

mi.¹⁴ Naproti tomu vojsko až do roku 1939, a vlastně i během války, pokračovalo v rakouské tradici, kdy armáda evidovala mateřskou řeč.¹⁵ Právě tento údaj se proto objevuje v personálních materiálech zahraničních vojáků v letech 1939–1945. Údaj byl oficiálně považován za objektivní, tedy prakticky nezávislý na vůli dotyčné osoby (ostatně, stejně jako údaj o národnosti v praxi civilních úřadů). Zvláště v zahraničním odboji lze však sledovat vysokou míru „autocenzury“, kdy mnozí vojáci raději uváděli jiné, „vyhovující“ údaje (např. českou mateřskou řeč a jinou, než židovskou konfesi apod.), aby se nevystavili případné ostrakizaci ze strany emotivně zjitřených příslušníků zvláště českého národa, jejichž projevy často nesly šovinistické rysy. V každém případě lze jen s velkou mírou opatrnosti vyvozovat z evidovaných údajů závěry co do národnostního složení celku a identity jednotlivých vojáků.

Teprve s vědomím těchto limitů je možné uvést přehledy „národnostního“ složení interbrigadistů-dobrovolníků zahraničního odboje.

Na prvním místě je uvedena tabulka zachycující ty z dobrovolníků, kteří nakonec v československé uniformě skutečně sloužili, neboť právě ti se dostávali do přímé interakce s ostatními vojáky zahraniční armády se všemi problémy, které z této interakce vyplývaly.

Tabulka 2: Interbrigadisté, kteří sloužili v čs. zahraničním vojsku (podle mateřské řeči)¹⁶

mateřská řeč	česká	slovenská	rusínská/ ukrajinská	německá	maďarská	jiná	celkem
počet	256	119	7	81	27	9	499
%	51 %	24 %	1,5 %	16 %	5,5 %	1,5 %	100 %

Tabulka především dokumentuje velký počet interbrigadistů, kteří se hlásili k německé a maďarské mateřštině. Pro srovnání s celkem čs. vojska jsem vybral období, kdy nastoupilo nejvíce bývalých interbrigadistů, tedy formování exilových jednotek ve Francii v letech 1939–1940. Oficiální statistika pro toto období vykazuje celkem 11 405 vojáků,¹⁷ zatímco interbrigadistů se mezi nimi podařilo prozatím identifikovat 451.

Tabulka 3: Interbrigadisté, kteří sloužili v čs. zahraničním vojsku ve Francii 1939–1945 v porovnání s celkovým složením vojska (podle mateřské řeči)

mateřská řeč	interbrigadisté počet	%	složení celého vojska (v %) ¹⁸
česká	231	51,2 %	47,5 %
slovenská	106	23,5 %	40,7 %
rusínská a ukrajinská	8	1,8 %	1,2 %
německá	75	16,6 %	5,7 %

¹⁴ K problematice viz např. vynikající studie: Kučera, Jaroslav: Politický či přirozený národ: K pojetí národa v československém právním řádu meziválečného období. Český časopis historický 99, 2001, č. 3, s. 548–568; Bubeník, Jaroslav – Křeštan, Jiří: Zjišťování národnosti jako problém statistický a politický: zkušenosti ze sčítání lidu za první republiky. *Paginae historiae* 3, 1995, s. 118 a 120.

¹⁵ K problematice národnostní evidence v československé armádě viz Maršálek, Zdenko: „Česká“, nebo „československá“ armáda? Národnostní složení československých jednotek v zahraničí v letech 1939–1945. Praha 2017.

¹⁶ Tabulka vytvořena na základě Databáze.

¹⁷ VÚA – VHA Praha, fond Náhradní těleso ve Velké Británii 1939–1947 (dále jen NT – VB), inv. č. 164, kart. 50. Číselný přehled měsíčního přírůstku branců do čs. zahraniční armády za roky 1939–1940.

¹⁸ Zpracováno podle Tamtéž.

maďarská	26	5,8 %	2,6 %
jiná	5	1,1 %	2,3 %
celkem	451	100 %	100 %

Jak z tabulky vyplývá, zastoupení vojáků deklarujících německou mateřštinu, bylo mezi interbrigadisty téměř třikrát vyšší, než u vojska jako celku. Podobnou situaci lze doložit i v případě maďarské mateřštiny. Je jisté, že komunistické přesvědčení v kombinaci s (někdy ovšem spornou) německou (resp. maďarskou) národností nepůsobilo důvěryhodně na exilové vojenské orgány. Ideologické důvody se v jejich případě snoubily s nedůvěrou k vojákům neslovanských menšin. Nabízí se proto otázka, zda exilové vojenské orgány nepodnikaly nějaké kroky, aby těmto „podezřelým“ dobrovolníkům nástup do vojska znemožnily či alespoň ztížily, a v případě, že ano, jakým způsobem. Podobný přístup je totiž doložen pro období mobilizace v září 1938, kdy byli lékaři odvodních komisí instruováni, aby co nejdříve příslušníků neslovanských menšin odmítali ze zdravotních důvodů.¹⁸

Průzkum odvodních protokolů čs. vojska ve Francii skutečně potvrdil vyšší zastoupení neslovanských menšin (rozuměj vojáků, udávajících německou nebo maďarskou mateřštinu) mezi vojáky, kteří byli u odvodního řízení **odmítnuti**.¹⁹ Většinou deklarované zdravotní důvody se v perspektivě celkových čísel zdají být spíše zástupným důvodem, neboť není proč věřit, že by příslušníci národnostních menšin byli v podstatně horší fyzické kondici, než Češi a Slováci. Podobnou situaci lze doložit i u interbrigadistů. Pro nedostatečnou fyzickou kondici (zdravotní důvody) jich nebylo ve Francii odvedeno celkem 52, z nich ovšem plných 29 udávalo jako mateřskou řeč němčinu, další tři maďarštinu; mezi odmítnutými tedy bylo přes polovinu „Němců“. Na první pohled je vidět výrazný nepochopitelný rozdíl mezi přijatými vojáky, a motiv národnostní diskriminace se tedy zdá evidentní. Apriorní závěry by ale byly předčasné. Podrobné zkoumání důvodů odmítnutí u každého jednotlivce totiž přineslo překvapivá zjištění. Důvody jednotlivých verdiktů se ukázaly jako zcela relevantní a takového charakteru, jaký bylo lze jen velmi těžko „nadsadit“ nebo „zfalšovat“ (TBC a další plicní nálezy, následky průstřelů, amputace, deformace hrudníku apod.). Takováto důkladná sonda nebyla provedena u všech odmítnutých dobrovolníků ve Francii, ale jen v případě interbrigadistů. Aniž by byla vyvrácena podezření z jistého diskriminačního přístupu odvodních komisí jako celku, alespoň v případě interbrigadistů se spíše nabízí otázka po subjektivních důvodech, proč se tolik invalidů z řad československých „Němců“ hlásilo do exilového vojska, přestože věděli, že k aktivní službě povolání nebudou.²⁰

Je pozoruhodné, že uvedené „národnostní“ složení interbrigadistů, sloužících v československém zahraničním vojsku, se v průběhu dalších let nijak podstatně neměnilo, bez ohledu na proměny absolutních počtů. Vzájemnými poměry „nezamíchala“ ani evakuace z Francie,

¹⁸ VÚA – VHA Praha, fond MNO – Hlavní štáb/1. oddělení, 1938, kart. 157, sign. 32/10/56, č. j. 4332 Mob., 17. 9. 1938.

¹⁹ V rámci mobilizace se do vojska ve Francii museli hlásit všichni čs. občané. Z různých důvodů však v jednotkách nakonec sloužila jen asi polovina z nich. Zatímco u vojáků české mateřské řeči „výtečnost“ odvodů představovala 50 %, u „Němců“ a „Maďarů“ nedosahovala ani 30 %. Vypočteno na základě odvodních protokolů: VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 6, odvodní protokoly.

²⁰ Jak je v předchozí poznámce uvedeno, ve Francii podléhali čs. občané všeobecné mobilizaci, a to včetně možného exekvování případných absentérů. Kdo odmítl přihlásit se čs. orgánům, podléhal následně příslušným francouzským zákonům: buď se musel přihlásit k dispozici francouzským branným silám, nebo s ním bylo nakládáno jako s „nepřátelským cizincem“, což většinou znamenalo odsun do internačního tábora. Invalidé z řad čs. interbrigadistů svoji přihláškou deklarovali loajalitu exilovému vedení a měli tak naději na lepší zacházení a snad i propuštění z táborů, čehož se však nepodařilo dosáhnout. Blíže viz studii Friedl, Jirí: „Španělská“ z tábora Gurs (ke vstupu čs. interbrigadistů do naší armády ve Francii 1939–40). Historie a vojenství 2000, č. 4, s. 806–827.

kdy na britské ostrovy odjela asi polovina interbrigadistů (zatím zjištěno 224 osob), ani důsledky vzpoury v Cholmondeley, kdy v červenci 1940 bylo z vojska vyloučeno 537 vojáků, mezi nimi nejméně 163 bývalých interbrigadistů. Ani u této skupiny nelze vysledovat žádný opravdu výrazný výkyv v poměrech (například, že by z armády odešlo podstatně více vojáků německé mateřské řeči). Ostatně, 92 z těchto 163 „vzbouřenců“ se později do armády znovu vrátilo – mezi nimi i dobrovolníci německé a maďarské mateřské řeči.

Jako další skupinu pro srovnání s interbrigadisty jsem zvolil vojáky československé armády v samém závěru roku 1940, které zachytila evidenční skupina náhradního tělesa čs. vojska v Británii. Tehdy, po francouzské katastrofě v červnu 1940 a po odchodu nespokojených vojáků (včetně většiny interbrigadistů) v červenci téhož roku, zůstalo v jednotkách sloužit prakticky jen „tvrdé jádro“, většinou složené z vlastenců, kteří po březnu 1939 utíkali za hranice s myšlenkou na ozbrojený boj, a dále z těch exulantů, emigrantů a krajanů, kteří zůstali loajální vedení zahraničního odboje i v tehdejších kritických dobách. K 31. prosinci 1940 vojenská správa uváděla celkem 3724 sloužících vojáků.²¹ Z nich plně dvě třetiny (2465 osob) přišly do odboje přímo z území ČSR, zbylých 1259 vojáků pak nastoupilo z francouzského nebo britského území (mezi nimi ovšem byli nejen krajané, ale především čerství exulanti židovského původu, prchající před nacisty; rozdělení evidence podle místa pobytu, odkud se přihlásili do odboje, tak může být zavádějící).²² Z uvedených 3724 vojáků takřka osmdesát procent deklarovalo jako mateřský jazyk češtinu, zatímco němčinu jen pět procent a maďarštinu necelé jedno procento. Pro lepší porovnání je tabulka doplněna o rekapitulaci procentuálního složení interbrigadistů z Tabulky 3.

Tabulka 4: Čs. jednotky v Británii, stav k 31. prosinci 1940 (podle mateřské řeči)²³

mateřská řeč	počet	%	interbrigadisté z Tabulky 3
česká	2 901	77,9 %	51,2 %
slovenská	515	13,8 %	23,5 %
rusínská a ukrajinská	29	0,8 %	1,8 %
německá	189	5,1 %	16,6 %
maďarská	34	0,9 %	5,8 %
jiná	56	1,5 %	1,1 %
celkem	3 724	100 %	100 %

Jak je vidět, rozdíly ve složení „dobrovolníků zahraničního odboje“ a „dobrovolníků-interbrigadistů“ byly ještě výraznější, než v případě armády ve Francii. Je nepochybné, že situace, kdy více než každý pátý interbrigadista mluvil německy nebo maďarsky, musela v národnostně silně vyhraněném prostředí exilového vojska nalézt svůj odraz.

²¹ VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 164, kart. 50, Číselný přehled čs. zahraniční armády za roky 1939–1940. Evidence zahrnovala 3010 vojáků, kteří byli k 31. 12. 1940 příslušníky pozemní složky exilového vojska a také 714 osob, které byly do tohoto data přemístěny k letectvu. Nezahrnuje příslušníky letectva, kteří byli evidováni přímo u leteckých jednotek – šlo většinou o letce, kteří se k letectvu dostali již ve Francii a neprošli tudíž evidencí náhradního tělesa pozemních složek čs. exilového vojska. V zdrcující většině deklarovali českou mateřskou řeč. V případě jejich započítání by se tak dominance vojáků české mateřské řeči ještě více zvýšila.

²² Tamtéž.

²³ Tamtéž, Číselný přehled měsíčního přírůstku branců do čs. zahraniční armády za roky 1939–1940.

Neodmyslitelným aspektem národnostní identifikace se zvláště v reáliích druhé světové války a zahraničního odboje stala i otázka židovská. Identifikovat vojáky židovského původu, ať už ho definujeme jakkoliv, je ovšem nesmírně obtížné. Dochovaná data osobní evidence nabízejí pouze rubriky mateřské řeči, výjimečně národnosti, a dále rubriku konfesní. Pokud jako nepochybný znak židovské identity zařadíme případy, kdy dotyčný deklaroval židovskou konfesi, popřípadě „židovskou mateřskou řeč“ (jak znělo souhrnné označení vojenské správy), zbývá velké množství vojáků s židovskými kořeny, které statisticky není jak identifikovat. Lze se o to pokusit pouze jednotlivě, zkoumáním osobních příběhů a všech dosažitelných materiálů. V každém případě je nutné mít na paměti, že počet židovských vojáků v čs. zahraničních jednotkách byl mnohem vyšší, než by se zdálo z údajů o deklarované konfesi nebo mateřské řeči.

Zcela flagrantním případem jsou v tomto ohledu právě interbrigadisté. Přestože vysoký podíl osob židovského původu mezi nimi je obecně známým a často zdůrazňovaným faktem, pro jejich osobní ideové postoje je typické, že téměř polovina ze 499 interbrigadistů, kteří sloužili v čs. jednotkách, se nehlásila k žádnému vyznání (236 osob), zatímco židovskou konfesi deklarovalo jen 23 vojáků.²⁴

Regionalita původu

Jednou z možností, jak zkoumat složení skupiny interbrigadistů, je jejich regionální původ. Otázka regionality původu vojáků exilových jednotek je totiž zajímavým aspektem, v problematice zahraničního odboje dosud jen málo reflektovaným.²⁵

Interbrigadisté pocházeli ze všech částí předválečné republiky, mnozí se také narodili v zahraničí. Kromě základního rozlišení podle zemské příslušnosti v rámci Československé republiky (Země česká, Země moravskoslezská, Země slovenská a Země podkarpatoruská) můžeme pomocí rozboru dochovaných údajů sledovat i další dělení podle menších regionů (okresů, měst apod.) – jednoduše řečeno, můžeme se pokusit zjistit, odkud vojáci pocházeli, zda byly „rekrutační zdroje“ rovnoměrně rozloženy po celém území Československa či naopak byly mezi jednotlivými regiony významné rozdíly. Výsledky mohou nabídnout plastičtější obraz o vnitřním složení celé skupiny.²⁶ Pro toto zpracování jsem jako referenční skupinu zvolil všechny interbrigadisty, o nichž měla exilová vojenská správa záznamy, tedy celkem 641 osob.

První tabulka ukazuje rozdělení podle zemí, v nichž se dobrovolníci narodili.

Tabulka 5: Interbrigadisté, registrovaní exilovou vojenskou správou 1939–1945 (regionální původ podle zemí)²⁷

místo narození*	počet
Čechy	235
Morava	111
Slezsko	41

²⁴ Databáze.

²⁵ Některé základní postuláty viz Maršálek, Zdenko: Rodáci z okresu Slaný v zahraničním vojenském odboji a otázka zkoumání regionality původu příslušníků zahraničních vojenských jednotek. In: Bartoníček, Pavel – Čečrdle, Jan – Hrabánková, Blažena (eds.): Slaný a Slánsko v letech 1939–1945. Sborník z historické konference. Slaný 2010, s. 66–76.

²⁶ Blíže viz tamtéž.

²⁷ Zpracováno podle Databáze.

Slovensko	173
Podkarpatská Rus	16
celkem území ČSR	576
cizina**	64
nezjištěno	1
CELKEM	641

* „Místo narození“ je definováno podle údajů exilové vojenské správy. Rozdělení politických zemí odpovídá stavu k roku 1937, s tím, že do samostatných skupin byli rozděleni dobrovolníci z Moravy a Slezska, které byly od roku 1928 v důsledku správní reformy sloučeny do Země moravskoslezské. Za referenční zdroj byl zvolen *Statistický lexikon obcí v Republice československé*. I, II, III. Státní úřad statistický, Praha 1934, 1935.

** Nejvíce osob uvádělo jako místo narození Rakousko (14), dále Maďarsko (9), Německo (7), Jugoslávie (3), po jednom až dvou pak Francie, Itálie, Polsko, Rumunsko, Sovětský svaz, Švýcarsko a USA.

Jak již bylo výše uvedeno, zkoumání regionálního původu může sledovat i menší celky. Lze tak porovnat jednotlivé regiony, a hledat důvody případných rozdílů. Následující tabulka uvádí zastoupení interbrigadistů z některých vybraných politických okresů.

Tabulka 6: Interbrigadisté, registrovaní exilovou vojenskou správou 1939–1945 (regionální původ podle okresů – výběr)

charakteristika	politický okres*	počet
vnitrozemské okresy v Čechách	Kladno	4
	Kolín	1
	Mladá Boleslav	7
	Poděbrady	5
	Praha-venkov	5
pohraniční okresy v Čechách	Děčín	6
	Duchcov	7
	Cheb	3
	Liberec	9
Morava	Hodonín	13
	Uherské Hradiště	8
	Prostějov	5
Slezsko	Frydek	9
	Fryštát	10
Slovensko	Kežmarok	2
	Topolčany	7
	Vráble	7

Podkarpatská Rus	Berehovo	3
	Svalava	2
velká města	Praha	22
	Bratislava	10
	Vídeň	16

* Rozdělení politických okresů odpovídá stavu k roku 1937. Za referenční zdroj byl zvolen *Statistický lexikon obcí v Republice československé*. I, II, III. Státní úřad statistický, Praha 1934, 1935.

Opět je možné srovnání se situací jednotek zahraničního odboje v Británii v prosinci 1940 – zjednodušeně řečeno, nastínit rozdíl mezi vnitřním složením skupiny interbrigadistů a „tvrdého jádra“ dobrovolníků exilové armády. Statistický materiál skladby pozemních jednotek v prosinci 1940²⁸ ukazuje velký nepochopitelný regionálního původu vojáků z Čech mezi okresy vnitrozemskými („českými“) a pohraničními („německými“) – což v důsledku přímo souvisí s národnostním složením jednotek, prezentovaným výše. Pohraničních okresů v Čechách, v nichž neměl domovskou příslušnost ani jeden voják, bylo plyných dvanáct, z ostatních pak sloužilo maximálně několik jednotlivců.²⁹

Zajímavým rysem složení jednotek v prosinci 1940 je míra zastoupení Moraváků. Ta byla vůči zastoupení vojáků z Čech nejen podstatně vyšší v relativním poměru vzhledem k počtu obyvatelstva, ale dokonce i absolutně: z 3274 vojáků mělo na Moravě domovskou příslušnost 1552 (42 %), zatímco v podstatně lidnatějších Čechách jen 1488 (40 %).³⁰ Také na Moravě lze ovšem sledovat výrazně nižší zastoupení „německých“ okresů. Skupina interbrigadistů naproti tomu vykazovala prakticky rovnoměrné rozvrstvení regionálního původu. Rozdíly mezi vnitrozemskými a pohraničními okresy byly minimální. Nepřehlédnutelným faktorem je i početné zastoupení interbrigadistů, narozených v cizině: každý desátý ze sledovaného vzorku 641 osob se narodil mimo území ČSR.

Je tedy možné sumarizovat, že kromě „národnostního“ složení se interbrigadisté odlišovali od „tvrdého jádra“ zahraničního odboje i regionálním původem – a dá se říci, že se do značné míry jedná o souvztažné kategorie.

Otázka věku

Věk vojáka je pro vojsko jedním z nejdůležitějších kritérií, a československá exilová armáda nebyla v tomto ohledu žádnou výjimkou. Oproti masovým armádám, budovaným na základě mobilizace a průběžného doplňování z masového rezerváru veškerého obyvatelstva dané země však exilové armády tento problém pocitovaly ještě silněji. „Běžné“ armády mohly svůj relativně početný lidský potenciál rozdělovat podle fyzických i duševních dispozic mezi elitní jednotky, řadové útvary, zápolní služby, válečné hospodářství, pomocné složky aj. Exilové armády se však musely spokojit s veškerými dobrovolníky, kteří byli k dispozici, a výběr tak mohl probíhat jen velmi omezeně. Fyzicky nej kvalitnější část lidského potenciálu odčerpávalo letectvo (v menší míře pak i paravýsadky do vlasti). Pozemní vojsko

²⁸ VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 164, kart. 50, Číselný přehled čs. zahraniční armády za roky 1939–1940. Je nutné upozornit na rozdíl v relevantních kategoriích. Zatímco u interbrigadistů operují s místem narození, zmiňované dobové přehledy jsou založeny na tzv. domovské příslušnosti. Pro srovnání však oba vzorky postačí.

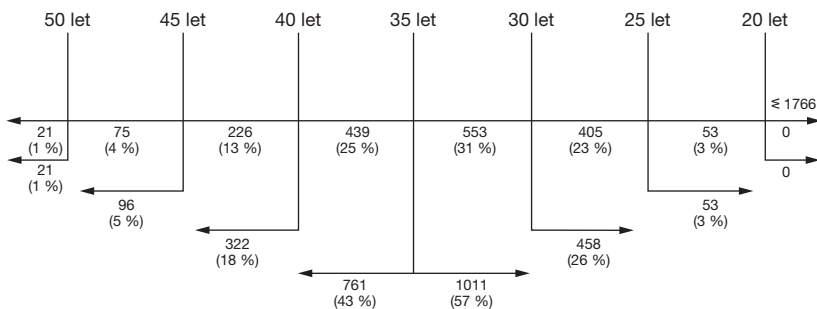
²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž. Základní rozbor údajů viz Maršálek, Z.: Rodáci z okresu Slaný v zahraničním vojenském odboji a otázka zkoumání regionality původu, s. 72–76.

v Británii sestávalo z jediného polního svazku (brigády), u kterého se jen stěží dařilo naplnit (maximálně snížené) tabulky počtů. Počítalo se tedy doslova s každým vojákem, a o nějaké redistribuci podle schopností a vhodnosti nemohla být řeč. Charakteristickým znakem (nejen československých) exilových jednotek proto byl celkově vyšší věkový průměr a zařazení vojáků, kteří by v jiných armádách pro svůj věk nebo slabší fyzickou kondici mohli sloužit u týlových jednotek, v administrativě, u pomocných sil nebo ve válečném hospodářství. Otázku zapojení interbrigadistů v československém exilovém vojsku tedy musíme vnímat v naznačeném kontextu.

Věková struktura interbrigadistů vycházela z chronologie španělské občanské války, která jasně omezila jeden z krajních bodů pomyslného věkového intervalu. Jen zcela výjimečně do interbrigád vstupovali mladíci pod osmnáct let – tomu ostatně odpovídají údaje z (neúplně) statistiky,³¹ kde je jako nejmladší ročník narození uveden rok 1920. Věková struktura interbrigadistů ovšem napovídá, že mladých Čechoslováků (do 25 let) odcházelo do Španělska jen málo, spíše se jednalo o třicátníky a starší. Na druhou stranu, věk přes padesát let byl výjimkou, a většina se tak pohybovala mezi 25 a 40 lety.³² Ideální věk pro vojiny prvosledových útvarů je v rozmezí 20 a 25 let, pro poddůstojníky i vyšší. Naopak věk nad čtyřicet let je pro polní jednotky (obecně vzato!) spíše přítěží, a za hranici „ještě dobrého“ věku pro prvosledové útvary lze považovat stáří 35 let. Z těchto premis vychází technické zpracování následujících grafů.

Graf 1
Věková struktura čs. interbrigadistů ve Španělsku
(vztaheno k roku 1940)

Graf zpracován na podkladě přehledu, uloženého in: VÚA – VHA Praha, f. Českoslovenští interbrigadisté 1936–1969, inv. č. 955, kart. 54, statistika. Z celkových 2171 osob, s nimiž statistika operuje, byl věk registrován u 1766 interbrigadistů.

Podobnou skladbu lze nalézt i v případě interbrigadistů, kteří vstoupili do československých jednotek.³³ Více než polovina z nich byla v roce 1940 ve věku mezi třiceti a čtyřiceti lety (259 osob), tedy poněkud starších, než byl ideální věk pro vojáky polních jednotek.

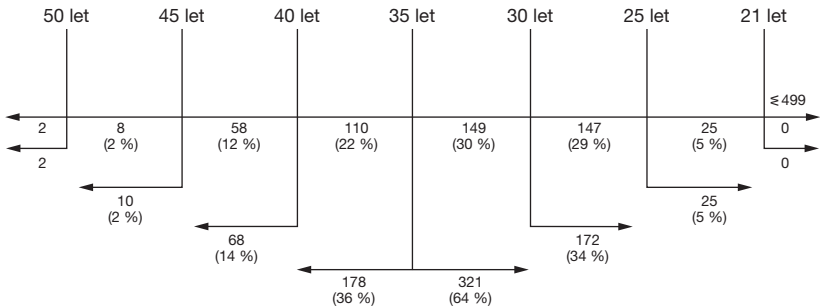
³¹ VÚA – VHA Praha, Českoslovenští interbrigadisté 1936–1969, inv. č. 955, kart. 54, statistika.

³² Tamtéž.

³³ Výše uvedený graf vychází z věku interbrigadistů v roce 1940, kdy statistika vznikla. Odpovídá proto následujícímu grafu, kde je rozhodným datem také rok 1940, kdy do čs. vojska vstoupila největší část interbrigadistů. Poskytuje tak přehled „vojenské hodnoty“ interbrigadistů v okamžiku jejich prezentace v řadách exilové armády.

Z pochopitelných důvodů se mezi interbrigadisty-vojáky zahraniční armády jen výjimečně vyskytovali zástupci nejmladších ročníků – od okamžiku jejich odchodu do Španělska čas přeci jen neúprosně plynul. Přesto lze ze získaných údajů opět doložit, že do Španělska odcházeli lidé spíše dospělí, než „nerozvážní“ mladíci. Pod hranici 35 let jich v čs. jednotkách bylo v roce 1940 jen těsně nad polovinu z nich. Vyšší průměrný věk interbrigadistů se jistě kladně odrazil v míře jejich osobnostního rozvoje: V jejich rozhledu, životních zkušenostech i sebevědomí, na druhou stranu nelze přehlížet negativní dopady vyššího věkového průměru v otázce fyzické zdatnosti, zvláště ve spojení s následky těžkých frontových zážitků ze Španělska a často i důsledků chudoby a svízelných rodinných poměrů. Neklamnou ilustrací jsou v tomto ohledu portrétní fotografie interbrigadistů – až příliš často je vidět, jak je život „převálcoval“, a nakolik byla jejich fyzická schránka opotřebovaná. Na opačnou miskou vah ale jistě padaly jejich vojenské zkušenosti. Mnozí z interbrigadistů sloužili od roku 1936 či 1937 prakticky nepřetržitě v řadách vojska (včetně francouzské internace), a návyky a nároky služby jim přešly tak říkajíc „do krve“. Ať již strávili na frontách španělské války kratší nebo delší čas, v každém případě měli za sebou podstatně delší dobu bojového nasazení, než (až na naprosté výjimky) jakýkoliv řadový příslušník exilového vojska. Ve frontových zkušenostech jim mohli konkurovat jen pamětníci první světové války, zážitek těchto veteránů však překryly dvě desetky uběhlých let.

Graf 2
Věková struktura čs. interbrigadistů,
kteří sloužili v čs. exilovém vojsku 1939–1945
(vztaženo k roku 1940)

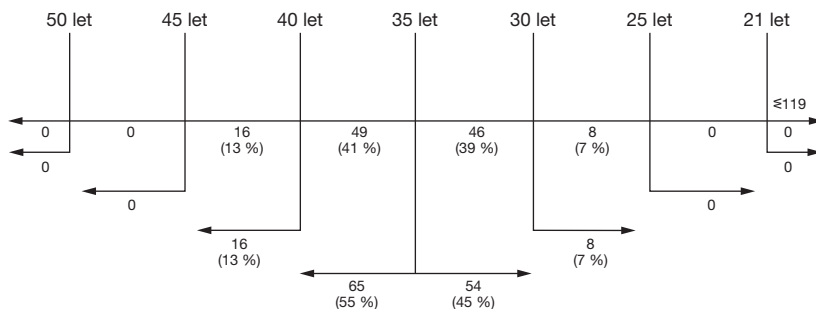
Graf zpracován na základě Databáze, zachycuje 499 bývalých interbrigadistů, u nichž se podařilo prokázat, že sloužili v čs. jednotkách v zahraničí v letech 1939–1945

Poslední graf uvádí skupinu interbrigadistů, kteří na přelomu srpna a září 1944 vyrazili „do pole“ v řadách Československé samostatné obrněné brigády.³⁴ Graf tedy zachycuje jejich věkovou strukturu v rozhodný okamžik, kdy měli nastoupit do bojové linie. Přestože před

³⁴ Čs. samostatná obrněná brigáda byla oficiálně ustavena 1. září 1943 na základě reorganizace původní Čs. samostatné brigády, která se postupně formovala na britské půdě od roku 1940. Díky sloučení s vojáky ze Středního východu mohlo být v létě 1943 překročeno k zformování moderního polního svazku, jenž byl oproti původnímu vševojskovému konceptu vydatně vyzbrojen tanky a prostředky mechanizace.

odjezdem brigády do Francie byli od jednotek vyřazováni méně fyzicky zdatní a věkem již nevyhovující vojáci, mezi interbrigadisty klesl podíl mužů mladších pětácti let pod polovinu, a 13% z celé skupiny dokonce představovali čtyřicátníci. Příčina byla jednoduchá – všichni od roku 1940 zestárlí o další čtyři roky.

Graf 3
**Věková struktura čs. interbrigadistů,
 příslušníků Čs. samostatné obrněné brigády, 1. 9. 1944**
 (vztaheno k roku 1944)

Graf zpracován na základě Databáze, zachycuje 119 bývalých interbrigadistů, u nichž se podařilo prokázat, že k 1. 9. 1944 sloužili v řadách Čs. samostatné obrněné brigády.

Od invaze Spojenců do Normandie doslova raketově narůstal příliv nových dobrovolníků, a to jak z řad krajaňské obce ve Francii, tak i „z druhé strany fronty“. Kromě několika stovek přeběhlíků z vládního vojska se hlásili především zajatci, Čechoslováci, přinucení ke službě ve *wehrmachtu*. Většinou se jednalo o mladé muže, a věkový průměr obrněné brigády se díky nim výrazně snížil. Interbrigadisté tak v posledním roce války představovali skupinu „starých vojáků“, a to jak ve smyslu vojenském („mazáci“), tak i věkovém. Někteří nárokům služby vyhověli beze zbytku, zbylí působili na místech, kde nebylo potřeba vynikající fyzické kondice, ale hlavně řemeslné zručnosti, dovedností a zkušeností (dílny, logistika, administrativa apod.).³⁵

³⁵ V odstavci o věku nelze nezmínit interbrigadisty, kteří sice ve vojsku sloužili, do řad polního svazku se ale v roce 1944 nedostali. Patnáct (zvláště starších věkem nebo v horší fyzické kondici) sloužilo u náhradního tělesa, které zůstalo v Británii. Vojáci zde plnili různé administrativní a pomocné úkoly, popřípadě se podíleli na výcviku nováčků. Tři interbrigadisté byli v té době zařazeni do Oddílu stráže prezidenta republiky (dva z nich měli přes 45 let). Na druhou stranu, k 1. září 1944 sloužilo 18 interbrigadistů u letectva, a to jak u letáckého, tak pozemního personálu. Zde vypadala věková struktura mnohem příznivěji – tři čtvrtiny byly mladší 35 let (13 osob).

Povolání

S výše uvedenými větami souvisí otázka povolání interbrigadistů. V krátkosti lze sumarizovat, že v naprosté většině se jednalo o dělnické profese všech kategorií (dělník, zámečnick, horník, pekař, klempíř, krejčí, řidič atd.), naopak bylo možné nalézt jen čtyři rolníky. Zcela osobitou skupinou byla intelektuální „elita“ interbrigadistů – úzký okruh vysokoškolsky vzdělaných představoval směr úředníků, právníků, redaktorů, novinářů...

Vojenské hodnosti

Bližší pohled na okruh nejvyšších velitelů z řad čs. interbrigadistů opravňuje k názoru, že v rámci Mezinárodních brigád ve Španělsku měli cestu k důstojnickým hodnostem otevřenou především stranicími funkcionáři. Partajní vedoucí různých stupňů (okresní a vyšší tajemníci, příslušníci stranického aparátu a administrativy, zaměstnanci tisku a médií), zkrátka „kádry“, bez výhrady obsadili politický aparát interbrigád (funkce politických komisařů), ale politické motivy a ideologické základy formování interbrigád se jasně projeví i v obsazování míst velitelů: Na velitelské funkce bývali pravidelně jmenováni funkcionáři podle stranického klíče s vírou, že ideově vyspělý straník bude stejně dobrým velitelem i v poli. Neopodstatněnost těchto premis si zpětně uvědomovali i někteří interbrigadisté,³⁶ je ovšem pravdou, že jiní velitelé k dispozici zpočátku prakticky nebyli. Situaci nijak neulehčil ani nedostatečný systém přípravy velitelského sboru interbrigád přímo ve Španělsku, kdy z nedostatku času i zkušených instruktorů mělo školení v důstojnických kurzech jen nízkou úroveň, o přípravě vyšších velitelů ani nemluvě. Několik dobrovolníků přijelo do Španělska poté, co v Sovětském svazu absolvovali důstojnické školy. I v těchto případech se ale jednalo o základní školení (zhruba v rozsahu škol na důstojníky v záloze). Přesto mělo vyšší úroveň, než zmíněné improvizované školy španělské.

Naopak někteří vojáci, kteří získali nějakou hodnost v meziválečné československé armádě, měli ve Španělsku hodnosti nižší. Tuto skutečnost komentovali i čs. důstojníci exilového vojska.³⁷

Velké rozladění nastalo u interbrigadistů při jednání o jejich vstupu do čs. vojska ve Francii. Vojenská správa totiž odmítla uznat jejich hodnosti, dosažené ve Španělsku, a přiznávala pouze ty hodnostní stupně, které dotyční získali v armádě československé. Pravidelně byl tento krok prezentován jako doklad nechuti „buržoazních“ důstojníků k interbrigadistům a snahy je „upozadit“. Tato praxe se však netýkala jen interbrigadistů – podobně obezřetně, respektive odmítavě, přistupovala vojenská správa ke všem dobrovolníkům, kteří hodlali uplatnit svoje hodnosti, dosažené v jiných armádách (např. ve francouzské Cizinecké legii, v rakousko-uherské, carské či Rudé, maďarské aj. – jeden dobrovolník hlásil dokonce hodnost z armády brazilské). Postoj vojenské správy však vycházel z logických důvodů. Hodnost předurčovala k jmenování do velitelské či jiné funkce; pokud však dotyčný nebyl obeznámen

³⁶ V letech 1966–1968 proběhla na stránkách Příspěvků k dějinám KSČ (později Revue dějin socialismu) velice zajímavá diskuse o některých palčivých otázkách zkušeností československých interbrigadistů v Mezinárodních brigádách. Otázka rozdělování vojenských hodností a určování velitelů byla její součástí. Diskusi zahájil článek Hromádko, Otakar: K historii československých dobrovolníků ve Španělsku. In: Příspěvky k dějinám KSČ 1966, s. 346–389, dále pak Marek, Karel: V zájmu historické pravdy. In: Příspěvky k dějinám KSČ 1967, s. 434–449; Pavel, Josef: K historii československých dobrovolníků ve Španělsku. In: Příspěvky k dějinám KSČ 1967, s. 583–608; Hromádko, Otakar: Ještě poznámky k historii čs. dobrovolníků ve Španělsku. In: Příspěvky k dějinám KSČ 1967, s. 917–921; Komar, Waclaw: Jaká byla „historická pravda“. In: Revue dějin socialismu 1968, s. 227–241; Novák, Ladislav – Soběšlavský, Alois: Několik poznámek k diskusi interbrigadistů. In: Revue dějin socialismu 1968, s. 244–252.

³⁷ Pplk. Karel Lukas, který na zmíněnou skutečnost upozornil ve své zprávě z návštěvy tábora Gurs, se domníval, že důvodem mohlo být buď selhání dotyčných v podmínkách skutečného boje, nebo politický klíč v otázce hodnosti. Friedl, J.: „Španěláci“ z tábora Gurs, s. 814.

s předpisy a praxí československé armády a snažil by se zavádět odlišné metody a způsoby, nutně by došlo ke zmatkům a selháním, což by se projevilo jak v každodenní službě, tak především – tragicky – na frontě.³⁸

Funkční zařazení a služební postup

Limity důvěry a nedůvěry vůči interbrigadistům dostatečně ilustruje otázka jejich případného služebního zařazení a postupu v hodnostech. Pokud by se je vojenská správa snažila *en gros* upozadit, jistě by se to odrazilo v jejich pomalejším povyšování nebo v jejich funkčním zařazení. Nic takového se nepotvrdilo, spíše naopak. U prezentace byli rozděleni podle druhu výcviku, který absolvovali v předmnichovské armádě, a zařazení na odpovídající funkce podle hodností. Pokud byli poddůstojníky, zcela běžně se dostávali na nejnižší velitelská místa. Dokonce i několika důstojníkům, kteří svoje hodnosti získali v československé armádě, bylo svěřeno velení podle jejich stupně.³⁹ Vrcholně zajímavým zjištěním je fakt, že interbrigadisté byli ve Francii nadprůměrně často mimořádně povyšováni, s čímž se většinou pojil i funkční postup.⁴⁰ Jistý nedostatek zkušených poddůstojníků, který vznikající 1. československá divize⁴¹ pocítovala, měli totiž pomoci řešit i interbrigadisté – muži, kteří již měli za sebou nejen výcvik v československé armádě, ale i delší každodenní službu v bojových podmínkách.⁴²

O nedůvěře k interbrigadistům kvůli jejich přesvědčení a z obavy z šíření komunistické ideologie není sporu. Zpravodajci je proto pečlivě sledovali.⁴³ Nicméně se zdá, že velitelé si byli jisti svojí schopností tento problém zvládnout,⁴⁴ obvykle rozdělení skupiny po jednotlivcích, čímž měli dokázat vymanit „řadové“ interbrigadisty zpod ideologického působení jejich vedoucích: *aby do každého družstva po 13 mužích přišel 1 dobrovolník, aby byl dán na ně pozor*, jak tvrdil generál Sergěj Ingr, náčelník Vojenské správy Národního výboru československého.⁴⁵ Rozdělení mělo i čistě vojenské důvody. I v těch nejmenších jednotkách by byl alespoň jeden voják, již obeznámený s realitou boje, *aby tak celá armáda byla vyztužena lidmi s nejnovější válečnou zkušeností*.⁴⁶

³⁸ Později byly uznávány hodnosti dosažené ve spojeneckých armádách, zpravidla se tak dělo po komisionálním přezkoušení.

³⁹ Funkčně nejvyššího zařazení dosáhl nadporučík pěchoty v záloze Jaroslav Křen, jenž velel 7. rotě 1. pěšího pluku. VÚA – VHA Praha, Sb. Kvalifikační listiny vojenských gázistů, Jaroslav Křen.

⁴⁰ Interbrigadisté se pravidelně stávali veliteli družstev, žádnou výjimkou nebyli ani na funkcích zástupců velitelů čet. Vyšší velitelské posty jim byly svěřeny jen výjimečně. Tento fakt ovšem nebyl důsledkem nedůvěry, ale přebytku důstojníků: Prakticky všem četám divize veleli důstojníci. Příkladem může být obsazení velitelských funkcí jednoho z pěších pluků divize: VÚA – VHA Praha, fond Čs. vojenské jednotky ve Francii (dále jen ČsVJ – F), inv. č. 198/2, kart. 23, Válečný deník 1. pěšího pluku, s. 2–5.

⁴¹ První československá divize byla ustavena dne 15. 1. 1940. VÚA – VHA Praha, ČsVJ – F, inv. č. 130, kart. 15, Denní rozkaz 1. čs. divize č. 1.

⁴² Do poloviny června se stěží podařilo naplnit počty výrazně snížených tabulek. Zatímco důstojníků byl vzhledem k potřebám přebytek, nedostávalo se rotmistřů a poddůstojníků z povolání nebo dělesloužících, kteří by mohli působit v roli instruktorů.

⁴³ Např. viz VÚA – VHA Praha, ČsVJ – F, inv. č. 362, kart. 41, Zpravodajské situační hlášení 1. divize z 1. 4. 1940.

⁴⁴ Podplukovník Karel Lukas, který s interbrigadisty přišel služebně do styku, se přímo vyjádřil: „*zdravá armáda bude moci obsorbovatí určité rozkladné nebezpečí, které by přítomnost skupiny GURS mohla vyvolatí*.“ Podobně viz Friedl, J.: „Španěláci“ z tábora Gurs, s. 813.

⁴⁵ Dokumenty československé zahraniční politiky, ser. B, sv. I. Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940 (16. březen 1939–15. červen 1940). Příloha. Zápisy ze zasedání Československého národního výboru 1939–1940 (red. J. Němeček – J. Kuklík – H. Nováčková – I. Štoviček), Praha 1999, dok. č. 32.

⁴⁶ Friedl, J.: „Španěláci“ z tábora Gurs, s. 813.

Rozdělování interbrigadistů přetrvalo i v dalších letech. Ilustrativní příklad poskytují opět stav Čs. samostatné obrněné brigády z přelomu srpna a září 1944. V rámci brigády byli interbrigadisté začleněni rovnoměrně mezi jednotlivé části, jak ukazuje následující tabulka:

Tabulka 7: Interbrigadisté v Čs. samostatné obrněné brigádě, stav k 1. 9. 1944⁴⁷

jednotka	počet
brigádní štábní rota	9
tankový prapor 1	14
tankový prapor 2	16
motorizovaný prapor	10
dělostřelecký pluk	14
oddíl kanonů proti útočné vozbě	3
protiletadlová baterie	0
motorizovaný přezvědný oddíl	6
spojovací rota	7
ženijní rota	15
dopravní oddíl	10
brigádní těžké dílny	12
lehká brigádní ambulance	3
celkem	119

V rovnoměrnosti zastoupení u jednotek lze nalézt jen několik výjimek. Vysoký podíl interbrigadistů u ženijní roty byl způsoben tím, že rota, a ženijní vojsko obecně, sloužila do jisté míry jako „odkladiště nepohodlných“.⁴⁸ Vyšší zastoupení u brigádních těžkých dílen vycházelo (kromě podobného důvodu) i nároků na technickou a řemeslnou zručnost – čtyři z dvanácti interbrigadistů byli původním povoláním automechaniky a jeden řidičem, na druhou stranu lze u brigádních dílen nalézt i obuvníka, holiče a dva krejčí.

Výjimečná situace u protiletadlové baterie, kde v září 1944 nesloužil jediný interbrigadista, vznikla tím, že baterie se v září 1944 prakticky úplně skládala z vojáků bývalého 200. Čs. lehkého protiletadlového pluku ze Středního východu, kde bylo zastoupení interbrigadistů zcela minimální.⁴⁹ Podobná situace nastala i u motorizovaného praporu, jehož obě pěší roty měly také velmi vysoký podíl vojáků ze Středního východu. Prapor sice měl ve svých řadách nejméně deset interbrigadistů, osm z nich však sloužilo v rotě doprovodných zbraní, která naopak vznikla z jednotky, zformované v Británii (kulometná rota).

V zemi sovětů

Většina interbrigadistů sloužila v jednotkách na Západě, a výše uváděné rozborů proto charakterizují zvláště je. Celkový počet bývalých interbrigadistů, kteří nastoupili do jednotek na východní frontě, je tak nízký (ověřeno 15 osob), že nemá smysl podrobovat je nějaké

⁴⁷ Zpracováno podle Databáze.

⁴⁸ Blíže viz Maršálek, Z.: „Česko“, nebo „československá“ armáda?, s. 187, 281–282, 285.

⁴⁹ U jednotky na Středním východě nastoupili službu jen tři interbrigadisté. Databáze.

samostatné analýze ve smyslu statistického přehledu. Šest z nich se zúčastnilo boje u Sokolova,⁵⁰ celkem čtyři během války zahynuli.⁵¹ Někteří bývalí interbrigadisté byli v Sovětském svazu mimo rámec československé armády vycvičení a vysláni do parašutistických operací plnicích úkolů příslušných sovětských orgánů. V jednotkách v Sovětském svazu došlo také poprvé v historii samostatně československé armády k zařazení žen – mezi mnoha dalšími se zapojily i bývalé interbrigadistky, z nichž některé ve Španělsku (a posléze i v čs. armádě) dokonce dosáhly důstojnických hodností.

Srovnání

Výsledky, získané předcházejícími sondami, lze porovnat s dobovými přehledy ze zmíněné „moskevské“ statistiky.⁵² „Podmnožina“ interbrigadistů-vojáků exilové armády se svým složením od „množiny“ všech interbrigadistů nijak zásadně neliší. Větší odchylku vykazuje pouze národnostní složení: Do exilového vojska se dostalo o něco méně „Němců“, a pouhá polovina „Maďarů“ a „Rusínů“. Tím více vynikne původní rozvrstvení interbrigadistů, které mnohem lépe odráželo národnostní složení meziválečné republiky.⁵³ Byť jde o pouhou řeč čísel, kterou není možné přeceňovat, zjištění je možné interpretovat v tom smyslu, že idea pomoci Španělské republice proti frankistům oslovila Čechoslováky skutečně napříč celým širokým národnostním spektrem, a to v míře, která daleko převýšila poměrné vyjádření podpory boje za obnovení československé státnosti v zahraničním odboji za druhé světové války.

Bývalí interbrigadisté tvořili poměrně ucelenou skupinu vojáků čs. zahraničního odboje, kterou spojovala společná historie. Většinu z nich stmelovaly i sdílené ideové a ideologické hodnoty. Charakteristickým znakem byla také vysoká míra disciplinovanosti vzhledem k direktivám a instrukcím, které dostávali od svých autorit. Vztah k oficiálnímu vedení československého odboje a k vedení vojenskému byl ovšem limitovaný, a odvíjel se právě od aktuálních stranických direktiv, které většina interbrigadistů nadřazovala nad příkazy a rozkazy orgánů zahraničního odboje. Z tohoto pohledu tedy byli pro vedení odboje dosti nejistou složkou. V obdobích, kdy je stranické orgány instruovaly, aby službu ve vojsku plnili zodpovědně („každý komunista vzorným vojákem“), je nadřazený po vojenské stránce oceňovali vysoko, oboustranná nedůvěra v rovině politické nicméně zůstala.

Po válce se někteří interbrigadisté rozhodli zůstat v cizině (především šlo o ty, kteří měli v zahraničí nějakou existenci již dříve), velká část se ale vrátila do Československa. V letech 1945–1949 jako skupina představovali pro komunistickou stranu hodnotný potenciál pro chystaný boj o podobu státu. Mnozí z nich postupně obsazovali významné funkce ve státním aparátu, nelze ale zapomínat ani na masu dalších interbrigadistů zastávajících především v silových resortech „řadové“, a někdy i jen pomocné funkce – všude, kde byli přítomni, byli současně spolehlivou zálohou. Právě tato „síť“ založená na osobních známostech

⁵⁰ Srov. Brož, Miroslav: Hrdinové od Sokolova: 1. čs. samostatný polní prapor. Praha 2006.

⁵¹ Jako českoslovenští vojáci zahynuli postupně Jan Ferák, Ignác Spiegel, František Král a Vendelín Opatrný.

⁵² Přehledy národnostního složení, věkového rozvrstvení, politické příslušnosti, vzdělání, sociální skladby a povolání, uložené ve zmíněném fondu ve VÚA – VHA Praha, komentoval Nedvěd, J.: Českoslovenští dobrovolníci, mezinárodní brigády a občanská válka ve Španělsku v letech 1936–1939, s. 115–124.

⁵³ J. Nedvěd předložil zajímavé srovnání s procentuálním složením obyvatelstva ČSR podle výsledků ze sčítání lidu z roku 1921. Tamtéž., s. 116. Situaci v době španělské občanské války však chronologicky lépe odpovídají výsledky cenzu z roku 1930, kdy výše zastoupení občanů německé národnosti poněkud poklesla na 22,3 %, maďarské pak na 4,8 %, naopak podíl národnosti „ruské“ se zvýšil na 3,8 %. Ještě více by tak vyniklo nadprůměrné zastoupení „Maďarů“ v interbrigádách a vysoké zastoupení „Němců“. Celé srovnání je však možné považovat maximálně za hrubě orientační. Jak již bylo zdůrazněno výše, evidence v armádě probíhala podle kritéria mateřské řeči, zatímco sčítání lidu podle národnosti. Domnívám se, že zvláště v případě „Maďarů“ byly rozdíly mezi těmito dvěma kritérii podstatné – posouzení by vyžadovalo zjistit, kterou národnost interbrigadisté uváděli při sčítání v roce 1930. Není navíc jasné, podle jakých údajů byla zpracována statistika v Moskvě.

a společném prožitku pak ovšem byla ve změněné politické situaci po roce 1949 vyhodnocena jako potenciální nebezpečí.

Předložená studie má napomoci při dalším výzkumu této počtem sice relativně nevelké, svým významem ale důležité skupiny vojáků československého zahraničního odboje za druhé světové války.

Internationalisten im Fokus. Interbrigadisten in den tschechoslowakischen Einheiten während des Zweiten Weltkriegs aus der Sicht soziologischer Kategorien

In der Studie wird die Zusammensetzung der Gruppe tschechoslowakischer Interbrigadisten erörtert, die sich nach dem Ende des Bürgerkriegs in Spanien dem tschechoslowakischen Widerstandskampf im Ausland 1939–1945 unmittelbar angeschlossen haben. In Spanien kämpften über 2200 Tschechoslowaken. Bisher konnte belegt werden, dass 614 von ihnen in der tschechoslowakischen Exil-Armee während des Zweiten Weltkriegs eingetragen wurden. Von diesen dienten 499 Personen tatsächlich für kürzere oder längere Zeit in den tschechoslowakischen Exil-Truppen – der Rest wurde entweder aus Gesundheitsgründen abgelehnt oder trat man aus eigener Entscheidung der Armee nicht bei. Die überwiegende Mehrheit (451 Personen) ging zum Militär in den Jahren 1939/1940 in Frankreich, sie kamen vor allem aus dem Internierungslager Gurs. In anderen Territorien, wo die tschechoslowakische Armee organisiert wurde, waren Interessentenzahlen gering. Die genannten Daten müssen als die kleinstmöglichen Zahlen betrachtet werden, denn die Forschung und Verifizierung laufen immer noch. Die statistische Bearbeitung verfolgt ausgewählte soziologische und militärisch-soziologische Kategorien, wie die Nationalitäten-Struktur, Regionalität der Herkunft, das Alter, den Militärrang, die Beförderung und Einordnung nach der Funktion. Konkrete Zahlenangaben und ihre Analyse bringen neue Erkenntnisse über diese zahlenmäßig kleine, aber sehr bedeutende Gruppe in der tschechoslowakischen Exil-Armee während des Zweiten Weltkriegs. Die Ergebnisse können in Form von „harten Daten“ als Ausgangsmaterial für eine weitere Forschung dienen.

„Internationalists“ under microscope. The International Brigades Members in Czechoslovak Units in WWII in the sociological perspective

The paper analyses the internal composition of the group of Czechoslovaks in international brigades that, after the end of the Spanish Civil War, got involved in the Czechoslovak Exile Resistance in 1939–1945. More than 2 200 Czechoslovaks fought in Spain, and 614 of them can be documented to have gone through the evidence of the Czechoslovak army-in-exile in the WWII – 499 of them actually served in the military units at least for some time others were either turned down for medical reasons, or decided not to serve after all. An absolute majority (451 persons) were mustered already in 1939–1940 in France, especially in the internment camp Gurs, while, on other territories where the Czechoslovak Army was being organized, there were only very small numbers of them. The numbers given are to be considered as minimal, since the research and verification are still in progress. The statistical treatment follows several selected sociological and military sociological categories, such as national structure, place of origin, age, or military rank, promotions and functional categorisation. Actual, quantitative data and their analysis bring new findings about this small, yet important group in the Czechoslovak army-in-exile during the WWII. The results can, in the form of hard data, serve as a starting point for further research.